

KADINLARIN EMEK GÖÇÜ: TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA GİDEN İŞÇİ KADINLAR ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Zeynep Selen Artan*

Özet

Türkiye'nin 1961-1973 yılları arasında bir dizi Batı Avrupa ülkesi ile imzaladığı iş gücü değişim anlaşmaları, Avrupa'ya yönelik büyük bir nüfus hareketine sebep olmuştur. Bu hareket ilk yıllarda ağırlıklı olarak erkeklerden oluşurken kadınların sayısı zaman içerisinde artmıştır. Üstelik birçok kadın, Avrupa'ya yanlarında eş ve aileleri olmadan gitmiştir. Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleşen bu iş gücü göçü, akademik çevrelerde geniş bir ilgiyle ele alınmış olsa da, kadın işçilerin bu süreçteki rolüne odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Son dönemde yapılan bazı araştırmalar, göç literatüründe kadın anlatılarının eksikliğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, göçmen kadınları konu alan literatürün genellikle onları aile birleşimi bağlamında inceleyerek pasif bir konuma indirgediğini ileri süren çalışmalar mevcuttur. Oysa, Avrupa'ya istihdam amacıyla ve çoğu zaman tek başına göç eden kadınlar da bulunmaktadır. Ancak bu kadınlar hakkındaki literatürün yapısı üzerine herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışma, 1961-1973 yılları arasındaki iş gücü anlaşmaları ile Avrupa'ya giden kadınları konu alan literatürü sistematik bir şekilde incelemektedir. Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış yirmi üç çalışmayı kapsayan bu analiz, literatürün temel odak noktalarını, zaman içerisindeki dönüşümünü ve bu alandaki eksiklikleri tespit ederek yeni araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

* Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, E-mail: zartan@marmara.edu.tr

Giriş

Türkiye'den Avrupa'ya yönelik işçi göçü, 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası göç dinamiklerini şekillendiren önemli bir hareketlilik örneği olmuştur. İşçi göçü, ilk olarak, 1961'de Federal Almanya ile imzalanan iş gücü anlaşması ile başlamış ve ardından Avusturya (1964), Belçika (1964), Hollanda (1964), Fransa (1965) ve İsveç (1967) ile gerçekleştirilen benzer iş gücü anlaşmalarıyla sürmüştür. 1973'teki petrol krizinin ardından bu anlaşmalar sona erdiğinde, işçi göçünün en yoğun olduğu Almanya'da 786 bini aşkın Türk işçi bulunuyordu (Abadan, 1976). İşçi göçü, başlangıçta ağırlıklı olarak erkeklerden oluşsa da kadınların bu hareketliliğe katılımı zaman içinde artmıştır. Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verilerine göre, 1961-1973 yılları arasında Avrupa'ya gönderilen işçiler içinde kadınların oranı % 18 olarak kaydedilmiştir (Abadan, 1976). Bununla birlikte, 1973'te anlaşmalar sona erdiğinde, Avrupa'da en fazla Türk kadın işçinin bulunduğu ülke, 135 bini aşan kadın işçi sayısı ile Almanya olmuştur (Abadan, 1976). Federal Almanya'nın verilerine göre ise, kadın işçilerin Türkiye kökenli tüm işçiler içindeki oranı 1961'de % 6,7, 1962'de % 9, 1963'te % 11,1 iken bu oran 1971'de % 21,5, 1972'de % 20,2 ve 1973'te % 20,4'tür (Abadan, 2002).

Bu veriler ışığında, kadınların işçi göçüne katılımını ilginç kılan önemli bir unsur, birçoğunun Avrupa'ya yanlarında eş ya da aileleri olmadan gidişidir. Abadan'ın (1964) Federal Almanya araştırmasına göre, 1963 yılında işçi kadınların % 45'i evli, % 37'si bekâr, % 9'u boşanmış, geri kalan % 9'unun ise eşi vefat etmiştir. Federal Alman hükümetinin paylaştığı verilere göre, 1972 yılına gelindiğinde ülkedeki Türk kadın işçilerin % 64'ü evlidir; evli olan kadınların ise % 42'sinin eşi Almanya'da değildir (Abadan, 1982). Bu oranlar, iş gücü anlaşması çerçevesinde Almanya'ya giden kadınların yarıdan fazlasının yaşamını kendi başına idame ettirdiğini gösterir. Göçmen kadınları ilginç kılan bir diğer unsur ise homojen bir grup olmamalarıdır. Özellikle kentsel bölgelerden gelen kadınların oranı, ilk senelerde, erkeklerinkine göre daha yüksektir (Gürel ve Kudat, 1978). Üstelik, kadınlar, erkeklere kıyasla daha eğitilidir (Abadan, 1964). Kadınların büyük bir kısmı hayatlarında ilk defa ücretli bir işte çalışıyor olsa da öğretmenlik, hemşirelik gibi alanlarda mesleki eğitimi olanlar vardır (Gürel ve Kudat, 1978). Ayrıca, iş gücü hareketliliğine katılan kadınların beklentileri sadece para biriktirmek ya da Türkiye'de sıra bekleyen eşlerini yanlarına aldırarak değildir. "Eşitlik ve hürriyet içinde yaşama" dilekleri, bir kısım kadının Avrupa'ya gitme isteğinde, ekonomik sebeplerin yanında, etkin bir rol oynamıştır (Abadan, 1964: 226).

İş gücü anlaşmaları bağlamında Türkiye'den Avrupa'ya giden göçmenler üzerine yoğun bir akademik ilgi bulursa da kadın işçilerin bu göç hareketindeki yerini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Son on yılda yayımlanan bazı çalışmalar, Türkiye'nin dış göç tarihi ve göçmenleri ele alan literatürde kadın anlatılarının eksikliğine dikkat çeker (Bartu-Candan, 2016; Nocera, 2018). Öte yandan, farklı göç dalgalarıyla Türkiye'den Avrupa'ya gitmiş kadınlar hakkındaki literatüre yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre, göçmen kadınlar üzerine olan

metinler, çoğunlukla onları aile birleşimi bağlamında ele alır; tek tipleştirerek “kurban” ya da “ezilen” kadın söylemine hapseder (Inowlocki ve Lutz 2000; Weber, 2005; Chin, 2010). Oysaki, yukarıda bahsedildiği üzere, Avrupa’ya talep üzerine ve istihdam amacıyla, üstelik çoğu kez tek başına giden göçmen kadınlar da mevcuttur. Fakat, literatürdeki tek tipleştirme eğilimi, göç hareketine kendi iradesiyle katılmış bu kadınların öznelliğini yok sayar.

Bu noktada akıllara şu sorular gelir: Aile birleşimi yerine kendi inisiyatifiyle yurt dışına giderek emek göçüne katılan bu kadınları ele alan göç literatürü nasıldır? Kadınların öznesi olduğu bu göç hareketini analiz eden çalışmalarda hangi konu ve temalar ön plana çıkmaktadır? Göçmen kadınlar hakkında araştırılan konular yıllar içerisinde ne tür değişiklikler göstermiştir? Bu alanda öne çıkan tartışmalar, yaklaşımlar ve araştırma boşlukları nelerdir? Bu sorulara yanıt aramak üzere tasarlanan bu çalışma, iş gücü anlaşmaları (1961-1973) bağlamında Türkiye’den Avrupa’ya giden göçmen kadınlar üzerine olan literatürün sistematik incelemesine (metasentez) dayanmaktadır. Çalışma, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış yirmi üç metinden oluşan bir veri setini kullanarak, literatürün odaklandığı temaları, zaman içindeki dönüşümünü ve yeni araştırmalara yönelik ihtiyacı ortaya koymaktadır.

1. Göç Çalışmaları ve Göçmen Kadınlar

Göç literatüründe ilgi, ağırlıklı olarak, göçmen erkeklerin deneyimlerine odaklandığı için göç tarihi büyük ölçüde erkek anlatılarına dayalıdır. Toplumsal cinsiyete dair norm ve ilişkiler, her ne kadar kolektif yaşamı örgütleyen temel unsurlar arasında bulunsada akademik çalışmalar, bu yapıların göç süreçleri ve göçmenler üzerindeki etkilerini uzun yıllar görmezden gelmiştir. 1950’li, 1960’lı ve kısmen 1970’li yıllarda göç, erkeklerin gerçekleştirdiği bir eylem olarak kabul görünürken; kadınlar, bu süreçte, erkeklerin (babalarının ya da eşlerinin) refakatçisi olarak tanımlanmış ve deneyimleri çoğu zaman önemsiz bulunmuş hatta kayıtlara geçirilmemiştir (Pessar, 1999; Mahler ve Pessar 2006). Bu yıllarda göç üzerine çalışan birçok saygın araştırmacı bile yalnızca erkek göçmenlerden veri toplamış; buna rağmen, tüm göçmen grubu adına genelleme yapmaktan geri durmamışlardır (Hondagneu-Sotelo, 2003). Söz konusu bu eğilim, ancak 1970’lerdeki ikinci dalga feminist hareketi müteakip, toplumsal cinsiyet eşitliği talebinin kamusal ve akademik alanlarda yankı bulmasıyla değişim göstermiştir.

Toplumsal cinsiyet ve göç temalı feminist çalışmaları inceleyen Hondagneu-Sotelo (2003), bu konudaki akademik literatürü üç aşamada ele alır. 1970’lerde başlayan ilk aşama, ağırlıklı olarak, “cinsiyet” değişkenini nicel bir kategori olarak ekleyen çalışmaları içerir (Curran vd., 2006; Mahler ve Pessar, 2006). Bu çalışmalara dahil edilen kadın kategorisi yalnızca erkeklerle karşılaştırma yapma amacını taşır. Dolayısıyla, cinsiyet farklılığına dair incelemeler, göçmenlerin eğitim düzeyi, iş gücü piyasasına katılımı ve geliri gibi konulara odaklanır (Hondagneu-Sotelo, 2003). Buna ek olarak, çalışmalar, toplumsal cinsiyet kavramını yalnızca “kadınlıkla” eş

tutarken (Pessar, 1999), toplumsal cinsiyetin ilişkisel ve performatif tarafını göz ardı etmiştir (Donato vd., 2006; Mahler ve Pessar, 2006).

Öte yandan, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başını kapsayan ikinci aşama, toplumsal cinsiyet ilişkilerini göç sürecinin başı ile sonuna etki edebilen bir faktör olarak gören çalışmalardan oluşur. Önceleri antropologlar tarafından kullanılan, sonraları ise sosyologlar tarafından da benimsenen etnografik yöntem, bu yeni araştırma gündeminde önemli bir rol oynamıştır (Donato vd., 2006; Mahler ve Pessar, 2006). Etnik kimlik, ırk, sınıf ve cinsel yönelim gibi değişkenlerin kadın deneyimine olası farklı etkilerini vurgulayan üçüncü dalga feminizmden etkilenen bu araştırmalar, iki temel konuya yoğunlaşmıştır: Bunlardan ilki “göç süreçlerinin toplumsal cinsiyete dayalı olarak şekillenmesi,” ikincisi ise, “göçün yeni toplumsal cinsiyet eşitsizliği formlarını nasıl yeniden yapılandığıdır” (Hondagneu-Sotelo, 2003: 7).

Göç üzerine yazan feminist çalışmaların üçüncü ve son aşamasının ayırt edici özelliği, araştırmaların “toplumsal cinsiyeti göçün kurucu bir unsuru” olarak ele almasıdır. Bu aşamadaki çalışmalar, toplumsal cinsiyetin günlük pratikler ve kurumsal yapılara nasıl nüfuz ettiğini incelerler (Hondagneu-Sotelo, 2000). Üstelik, bu çalışmalar, ikinci aşamadaki feminist metinlerde sıklıkla görüldüğü gibi, aile, hane ve ev içi alanlarla sınırlı değildir (Hondagneu-Sotelo, 2003). Bunların dışında, ırk (Lopez, 2003), cinsellik (Le Espiritu, 2001; Brennan, 2004; Cantu, 2009), toplumsal sınıf (Bettie, 2014), istihdam (Min, 2001) ve vatandaşlık (Morrice, 2016) gibi çoğu zaman birbiriyle kesişen çeşitli konulara odaklanarak araştırma ufkunu genişletmiştir.

Türkiye'den yurt dışına giden göçmenler hakkındaki akademik literatürde, göçmen kadınlar üzerine yapılan araştırmaların oranını ölçen bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat bazı araştırmalar, göç literatüründeki ağırlığın erkek göçmen anlatılarında olduğunu ileri sürer (Bartu-Candan, 2016; Nocera, 2018). Bununla birlikte, Türkiye'den Avrupa'ya farklı göç dalgaları ile gitmiş kadınlara dair literatürün, onları çoğunlukla aile birleşimi bağlamında ele alarak kocalarına bağlı, pasif ve edilgen konumuna indirgediğini söyleyen çalışmalar da mevcuttur (Inowlocki ve Lutz 2000; Weber, 2005; Chin, 2010). Fakat göçmen kadınlar arasında, göç hareketine kendi inisiyatifleriyle katılmış olanlar da vardır. Üstelik bu kadınlar, Avrupa ülkelerinin iş gücü daveti üzerine göç etmiştir. Göç literatürünün bu konu özelindeki yapısını ele alan bu çalışma, iş gücü anlaşmaları (1961-1973) bağlamında Avrupa'ya giden göçmen kadın işçilere yönelik literatürün sistematik incelemesini yapmaktadır. Araştırmanın yöntemi ve bu süreçte izlenen tüm adımlar, bir sonraki bölümde detaylıca anlatılmaktadır.

2. Yöntem

Sistematik literatür incelemesi (metasentez) yöntemi (Lachal vd., 2017; Toker, 2022) kullanılan bu çalışmanın odak noktasını, Türkiye'den Avrupa'ya çalışmak amacıyla giden göçmen kadın işçiler üzerine yazılmış akademik yazın oluşturur. Dolayısıyla, bu çalışmada, iş gücü anlaşmaları (1961-1973) bağlamında aldıkları

çalışma izinleriyle Avrupa ülkelerine (eşleriyle veya tek başlarına) göç eden ve emek piyasasına katılan kadınları konu edinen literatür mercek altına alınmıştır. Bu nedenle, aile birleşimi ile Avrupa'ya giden ilk kuşak kadınlar, yurt dışında doğan ikinci ve sonraki kuşak kadınlar ile erkek işçilere dair akademik literatür, bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmış; film ve roman gibi kurgu eserlerdeki göçmen kadın temsillerine yönelik (ikincil kaynak) çalışmalar da analize dahil edilmemiştir. Ayrıca, veri setine yalnızca Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış makale, kitap ve kitap bölümleri dahil edilmiş; yüksek lisans ve doktora tezleri, konferans bildirileri ile kurum raporları eklenmemiştir.

Veri setini oluşturmak için 1961-2024 yılları arasında yayımlanan çalışmalar, Google Scholar üzerinden üç farklı anahtar kelime öbeği kullanılarak taranmıştır. İlk anahtar kelime öbeği, “Türk göçmen” ve “kadın”, ikincisi, “iş gücü anlaşmaları,” “kadın” ve “işçi,” ve sonuncusu ise “Turkish women” ve “labor migration” olarak belirlenmiştir. Bu taramalar sonucunda, belirlenen anahtar kelime öbeğiyle sırasıyla, 750, 120 ve 720 çalışmaya ulaşılmıştır. Tüm çalışmaların başlıkları tek tek incelenmiş, Avrupa'ya gitmiş kadın işçilerle ilgili olduğu düşünülen 58 çalışma listelenmiştir. Bu aşamada, kadın işçiler hakkında olup olmadığı makale başlığından tam anlayamayan çalışmalar da listeye dahil edilmiştir.

Bir sonraki adımda listeye alınan tüm çalışmaların özetleri incelenmiş, kriterleri taşımadığı tespit edilen 28 çalışma listeden silinmiş ve listede kalan 30 çalışmanın detaylı okumasına geçilmiştir. Detaylı inceleme sonucu, 17 çalışma daha araştırma kriterlerini karşılamaması sebebiyle veri setinden çıkarılmıştır. Sonraki aşamada, araştırmaya dahil edilen 13 çalışmanın referansları gözden geçirilmiş; referanslardaki başlıklardan hareketle 29 yeni çalışma daha seçilerek ikinci bir liste oluşturulmuştur. Ancak yayınların dokuzuna erişim sağlanamamıştır. İlk veri seti listesinde izlenen metodolojik adımlar takip edilerek, erişilen 20 çalışmanın detaylı incelemesi sonucunda 12'si araştırma kriterlerine uymadığı için elenmiştir. Geriye kalan sekiz çalışma, önceki veri setine eklenmiştir.

Son olarak, bu süreçte tesadüfen haberdar olunan iki yayın daha araştırmaya dahil edilerek, toplamda 23 çalışmadan (13 makale, altı kitap bölümü, dört kitap) meydana gelen bir veri seti oluşturulmuştur (bu yayınların detayları Tablo 1'de görülebilir). Ardından kodlama aşamasına geçilmiş; metinlerden elde edilen özetler çeşitli anahtar kelimeler aracılığıyla kodlanmış; çalışmalar, bu kodlar ışığında beş temaya ayrılmıştır. Bu temalar sırasıyla şöyledir: Betimsel yaklaşımlar, özgürleş(tir)me söylemi, toplumsal cinsiyet normları, göçmen kadın özneliği ve Alman literatürü. En son aşamada, çalışmalar, analitik bir incelemeye tabi tutulmuş; Türkiye'den farklı Avrupa ülkelerine göç eden ilk kuşak kadın işçiler üzerine olan literatürün mevcut eğilimleri ile güçlü ve zayıf yanları tespit edilerek bir sentez oluşturulmuştur.

Tablo 1: Sistematik Literatür Analizine Dahil Edilen Metinler

Tema	Yazarlar	Tür	Yıl
Betimleme			
1	Abadan-Unat	Kitap bölümü	1976
2	Gürel ve Kudat	Makale	1978
3	Kudat ve Sabuncuoğlu	Makale	1980
4	Genel	Makale	2014
Özgürleştirme Söylemi			
5	Abadan-Unat	Makale	1977
6	Kadıoğlu	Makale	1994
7	Kadıoğlu	Makale	1997
Toplumsal Cinsiyet Normları			
8	Abadan	Kitap	1964
9	Köktağ	Makale	1966
10	Kudat	Kitap bölümü	1982
11	Davis ve Sherman Heyl	Kitap bölümü	1986
12	Koçtürk	Kitap	1992
13	Abadan-Unat	Kitap	2002
14	Nocera	Kitap	2018
15	Artan	Makale	2024
Göçmen Öznelliği	Kadın		
16	Inowlocki ve Lutz	Makale	2000
17	Erdem ve Mattes	Kitap bölümü	2003
18	Gültekin, Inowlocki ve Lutz	Makale	2006
19	Bartu-Candan	Kitap bölümü	2016
20	Çınar	Kitap bölümü	2021
21	Gayırnal ve Gündoğmuş	Makale	2021
Alman Literatürü			
22	Weber	Makale	2005
23	Chin	Makale	2010

3. Araştırma Bulguları

3.1. Betimsel Yaklaşımlar

Analizlerin ortaya çıkardığı en temel bulgu, işçi kadınlar hakkında yapılmış çalışmaların bir kısmının betimlemeye dayalı olduğudur. Bu çalışmalar, kadın işçilere dair elde edilen bulguları, erkek işçi anlatılarının devamına ekler. Kadınları, nicel bir kategori olarak ele alan bu çalışmalar, genellikle, toplumsal cinsiyet norm ve rollerine yönelik bir analiz içermez. Abadan'ın (1976) editörlüğünü üstlendiği derleme kitap çalışması bu temaya iyi bir örnek teşkil eder. Kitap, dış göçe yol açan faktörler, göçün ekonomik etkileri, göçle ilgili sosyal meseleler, işçi göçünün Avrupa ve Türkiye'ye etkileri gibi konuları inceler. Kitapta, kadın işçilerle ilgili özel bir bölüm bulunmasa da Abadan'ın kaleme aldığı yazıda kadınlara dair betimsel analizlere rastlanır. Çeşitli kurumlardan derlenmiş istatistiki verilerin sunulduğu bu bölümde, göçmenlerin yaş ve cinsiyet dağılımlarına yer verilmiştir. Buna göre, işçi göçünün ilk döneminde ağırlıklı olarak erkek işçiler vardır. Ancak 1967'de % 8 olan kadınların tüm işçiler içindeki oranı 1973'te % 24.4'e yükselmiştir. Abadan, bu yükselişi, özellikle tekstil ve elektronik gibi belli iş kollarındaki kadın işçiye yönelik yüksek talebe bağlar. “Ayrımcılık” olarak tanımladığı bu durumun, özellikle 1966-67'deki kısa süreli ekonomik kriz sırasında zirve yaptığını ve bu süreçte işten çıkartılanların çoğunlukla erkekler olduğunu söyler. Kadınların erkeklerden daha düşük ücretler aldığını ifade ettiği metinde, “ayrımcılık” kavramını erkekler için kullanması dikkat çekicidir.

İşçi kadınları odağına alan ve betimlemeye dayalı analizler içeren bir diğer çalışma ise Gürel ve Kudat'a (1978) aittir. Kudat'ın 1974'te Batı Berlin'de Türk (1500) ve Yugoslav (700) göçmenlerle gerçekleştirdiği saha araştırmasının verilerine dayanan çalışma, özellikle tek başına gelmiş Türk kadınlarını, “toplumsal baskı çemberini kırmış” kişiler olarak tasvir eder. Yalnızca Türk göçmenleri ele alan metin, kadınların eğitim durumları, iş tecrübeleri ve Almanya'ya geliş sebeplerini tartışır. Kudat ve Sabuncuoğlu'nun (1980) aynı veri setini kullanarak kaleme aldığı çalışma ise Türk ve Yugoslav kadın-erkek göçmenleri karşılaştırmalı olarak inceler. Kadınlar, Abadan'ın bulgularını teyit edecek şekilde, ağırlıklı olarak elektronik sektöründe çalışmaktadır. Öte yandan, her iki grupta da evli kadınların oranı, evli erkeklerin oranından düşüktür. Her iki grupta da eşleriyle birlikte gelen kadınların oranı azdır. Türkiye kökenli göçmenleri, farklı bir göçmen grubuyla birlikte ilk defa analiz eden bu çalışma, her iki milletten kadının da devlet kurumları aracılığıyla Batı Berlin'e geldiğini ortaya koyar. Diğer bir ifadeyle, erkek işçiler gibi çalışma vizesi alarak gelen kadınlar Batı Berlin özelinde, eşlerinin peşine takılmamış, iş gücü göç hareketini bizzat kendileri gerçekleştirmiştir. Çalışma, cinsiyet ilişkilerine dair analiz içermese de göçmen kadınların emek piyasasındaki varlığının yol açtığı farklı toplumsal etkilerden söz eder. Örneğin çalışmada belirtildiği üzere, Türk ve Yugoslav göçmen kadınların iş piyasasına girmesi, Alman kadınların ve erkek göçmen işçilerin daha prestijli ve yüksek gelirli işlere terfi etmesini sağlamıştır.

Betimsel yaklaşımlar teması altında karşılaşılan son çalışma, Genel'in (2014), işçi göçünün ulusal basındaki yansımaları üzerine hazırladığı yayındır. Araştırma, Türkiye'de 1960'lı yıllarda medyanın tüm ilgisini yerel siyasi gelişmelere verdiği fakat işçi göçüne ilgisiz kaldığı hipotezine dayanır. Milliyet, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinin 1960-1963 yılları arasında yayımlanan sayılarını inceleyen bu çalışma, Akşam (9) ile Cumhuriyet (2) gazetelerinde göçmen kadınlar hakkında yazılmış toplam 11 habere rastlar. Öte yandan, metin, incelediği haberlerdeki söyleme dair eleştirel analiz yapmaz iken haberlerin içeriğini aktarmakla yetinir. Araştırmanın bulgularına göre, Akşam gazetesi, yayımladığı haberlerde, Almanya'nın kadın işçi talebine, kadınların göçten beklentilerine ve Avrupa'da yeni yaşama adaptasyonlarına değinirken, Cumhuriyet gazetesinde çıkan iki haber, Siemens Şirketi'nin Türkiye'den kadın işçi talebi ve Almanya'ya giden hemşire kadınlar üzerinedir.

3.2. Özgürleş(tir)me Söylemi

İlk kuşak göçmen kadın işçi literatürü analiz edildiğinde dikkat çeken bir diğer bulgu ise özgürleş(tir)me söylemidir. Modernleşme söyleminden hareketle, Batı ülkelerine yönelik göçün kadınları “özgürleştiren” (emancipatory) bir hareketlilik olup olmadığı, literatürde tartışılan bir meseledir. Bunu, Türkiye'den Avrupa'ya yönelik göç bağlamında ele alan Abadan-Unat (1977: 36), göç eden kadınların eşleriyle kurduğu ilişkinin dönüşümünü tartıştığı çalışmasında, “özgürleşme” kavramını ölçecek sekiz kriter öne sürer. Bunlar: “1) geniş aile ilişkilerinin zayıflaması, 2) çekirdek aile rol kalıplarının benimsenmesi, 3) aile yapısının parçalanması, 4) ücretli üretim sürecine geçiş, 5) medya maruziyetinin artması, 6) dini pratiklerin azalması, 7) kız ve erkek çocuklarının eğitim açısından eşit fırsatlara sahip olacağına dair inancın artması, 8) tüketim odaklı davranış ve normların benimsenmesi”dir. Abadan-Unat (1977), bu kriterlere geçici süre uyum sağlanmasını ve/veya yoğun tüketim alışkanlıkları edinmeyi “sahte özgürleşme” ile ilişkilendirir. Ancak göçmenlerin Avrupa'da yaşama süresinin artmasının özgürleşme derecesini artıracığını savunur. Ailelerini geride bırakarak Almanya'ya giden kadınların cinsiyet rollerinde yaşadığı değişime vurgu yaparak, kadınların kendi banka hesaplarını açması ve evin harcamaları üzerinde söz sahibi olmaları gibi çeşitli karar alma süreçlerinde sorumluluğu erkeklerle paylaşmalarını göç sürecinin yarattığı değişime bağlar. Fakat Abadan-Unat'a (1977) göre, bu değişiklikler kalıcı olmaz. Üstelik kadınların kendi kazançlarını elde etmeleri onları gösteriş amaçlı tüketime yöneltmektedir. Bu durum, Abadan-Unat (1977: 48) için “yanlış bir özgürleşme iklimi” teşkil eder.

Kadıoğlu ise, meseleye farklı bir açıdan yaklaşarak, “özgürleşme” (*emancipation*) söylemine itiraz eder. Bu söylemin kadınları “geleneksel-modern” karşıtlığına hapsedtiğini ifade eden Kadıoğlu (1994), asıl incelenmesi gereken konunun, göçün cinsiyet rolleri üzerindeki etkisi olduğunu savunur. Göçmen kadınları gelenekselci ve/veya özgürleşmeci ikili karşıtlığına hapsedenlerin dışında, bu ikiliği aşmaya çalışan üçüncü bir duruştan söz eder. Kendini de aralarında konumlandığı bu grup, kadınların göç ettikleri ülkede yaşadığı değişimi incelerken, bu değişimin, “pozitif”

yönde olacağına dair bir ön kabulle hareket etmez. Kadioğlu (1994), göç deneyiminin cinsiyet rollerine etkilerini incelerken, beş farklı kadın referans grubunu odağına alır: 1) kendi başına göç edenler, 2) aile birleşmesi ile gidip emek piyasasına girenler, 3) aile birleşmesi ile gidip emek piyasasına girmeyenler, 4) eşleri yurt dışına giderken kendileri Türkiye’de kalanlar, 5) göç deneyimine (karı-koca) hiç katılmamışlar. Çalışma, Avrupa’ya tek başına göç eden kadınların, romantik evlilik yapmış, yüksek eğitim seviyesine sahip, çekirdek aile yapısında yaşayan ve göç öncesi iş gücüne katılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu ortaya koyar. Ayrıca sadece göç etmenin değil; göçle birlikte emek piyasasına girmenin, toplumsal cinsiyet normlarında değişime neden olduğunu belirtir. Kadioğlu’nun (1994) bir diğer önemli bulgusu da tek başına göç eden kadın grubu ile eşleri yurt dışına giderken kendileri Türkiye’de kalan kadınların, hiç göç deneyimi yaşamamış kadınlara kıyasla, daha bireysel, bağımsız, risk almaya açık ve girişimci davranışlarda bulunduğudır. Bir başka çalışmasında “özgürleşme” söylemini tekrar eleştiren Kadioğlu (1997), özellikle kesin dönüş yaptıktan sonra Türkiye’deki toplumsal cinsiyet normlarına uyum sağlamış kadın görüşmecilerden örnekler vererek argümanını sağlamlaştırmaya çalışır.

3.3. Toplumsal Cinsiyet Normları

İşgücü anlaşmaları bağlamında Avrupa’ya göç eden ilk kuşak işçi kadınlar hakkındaki literatür, en çok toplumsal cinsiyet normları etrafında kümelenmiştir; ancak kendi içinde üç alt-gruba ayrılarak. İlk alt-gruptaki çalışmalar, toplumsal cinsiyet normlarının kadınlar üzerindeki etkilerini sorgulamazken, mevcut normatif yapıyı yeniden üretmektedir. Abadan’ın (1964), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) adına Almanya’daki işçiler üzerine yürüttüğü ilk alan çalışması, bu bakış açısına iyi bir örnektir. Çalışmanın esas odağı erkek işçiler olsa da kadın işçilere yönelik kimi bulgulara da yer verilmiştir. Yerli ve yabancı basının Almanya’daki Türk işçilere yönelik ilgisine değinen Abadan (1964: 191), bu durumdan iki grubu sorumlu tutar: kadınları bir eşya gibi gören işçi erkekler ve Türkiye’deki sosyal baskıdan kurtulduktan sonra Almanya’da “dengeli ve sorumlu bir davranış” sergilemeyen işçi kadınlar. “Dengeli ve sorumlu davranış” ile neyi kastettiğini açıkça yazmamış olsa da metnin içindeki kadın cinselliğine yönelik imayı anlamak zor değildir. Zira, Abadan’a (1964) göre çözüm, “sağlam bir aile hayatındadır.”

Aynı yayında Abadan (1964: 226), kadınların dil bilmelerine, orta sınıf ailelere sahip olmalarına, Almanya’ya ekonomik sebepler dışında “eşitlik ve hürriyet içinde yaşama” arzusu nedeniyle göç etmelerine, yeni yaşama daha kolay uyum sağlamalarına, yeniliklere daha açık olmalarına ve Almanya’yı ve dünyayı tanıma arzularına vurgu yapar. Bununla birlikte kadın işçilerin “soydaşlarına karşı kısmen haklı, kısmen sebepsiz yere besledikleri güvensizlik duyguları” nedeniyle Alman ve Amerikanlar ile arkadaşlık ettiğini belirtir (Abadan, 1964: 192). Ayrıca irade terbiyesi sağlayan bir hazırlık dönemi geçirmeden Almanya’ya gelen kadınların bocalama yaşadığını, bu sorunun Türkiye’den gönderilecek sosyal çalışmacılarla çözüleceğini savunur. Öte yandan, erkeklerin durumu farklıdır. Dil ve dans

bilmeyen, içki içince “tecavüzkar hale geçme ihtimali” artan erkeklerin çok azı karşı cinsle ilişki kurabilmektedir. Buna rağmen, Abadan (1964), enteresan bir bulgudan da bahseder. Her ne kadar davacıların kimler olduğu metinde belirtilmese de son dört sene içinde Türkiye’deki Alman elçiliğine 100’ün üzerinde babalık davası intikal etmiştir. Bu duruma rağmen, Abadan (1964), kadınların “sorumsuz” ve “dengesiz” davranışlarının altını çizirken, benzer bir yorumu erkekler hakkında yapmaz.

Cinsiyet normlarının yeniden üretilmesi, Köktaş’ın (1966) derleme metninde de karşımıza çıkar. Almanya’dan gelen yüksek kadın işçi talebine rağmen, Türkiye’deki arzın bu talebi karşılamaktan uzak olduğunu ifade eden Köktaş (1966: 168), bu durumu açıklayan iki temel sebep ileri sürer. Bunlardan ilki, kadınların tek başına yurt dışına gidişinin Türkiye’de hoş karşılanmaması, ikincisi ise, Almanya’daki Türk kadın işçiler hakkında yapılan “çeşitli kötü söylentiler ve basına biraz da mübalağa ile aksettirilen olaylar”dır. Köktaş (1966), işçi kadınların, “medeni ve mütevazı ölçüler” içinde yaşama gayretlerini baltalayanların geleneksel-muhafazakâr erkekler olduğunu belirtir. Aktardığına göre, dil bilmedikleri için Alman kadınlarla ilişki kuramayan erkekler, Türk kadınları ile gezme istekleri reddedilince haklarında dedikodu çıkartmaktadır. Oysa, Köktaş’ın (1966) metinde yaptığı vurguya göre, kadınlar, bu dedikoduların aksine, aslında boş zamanlarını dikiş dikmek gibi “faydalı” uğraşlarla geçirmektedir.

Köktaş (1966), erkeklerin işçi kadınlar hakkında yaptığı dedikoduları eleştirse de kadınlar arasında “bazı kötü ahlâklılar”ın bulunduğunu söylemekten geri kalmaz. Sayılarının abartıldığını ileri sürdüğü bu kadınlarla ilgili düşünceleri, Abadan’ınkilere (1964) benzer. Köktaş (1966:169), bu kadınları, “dengeli ve sorumlu davranışa sahip olmayan veya esasen daha Türkiye’de iken bu sorumluluğu duymamış, çeşitli tesirler altında yolunu şaşırılmış kadınlar” olarak tanımlamaktadır. Fakat kadın cinselliğine yaptığı bu örtük göndermeye rağmen, kadınların gidişinin yasaklanması gerektiğini söyleyenlere itiraz eder. Ona göre çözüm, kadınların yurtdışına “çürük elmalar”dan ayıklanarak gönderilmesidir. Öte yandan kadınların Avrupa’ya gidişine yapılan itirazlar, Abadan-Unat’ın (2002) da radarına girmiştir. Eski çalışmalarını bir araya getirdiği ve ağırlıklı olarak betimlemeye dayalı analizler içeren kitabında, Abadan-Unat (2002) bazı Türk göçmen işçilerinin, hükümetten, kadın işçi gönderimini durdurmasını talep ettiğini belirtir. Bu isteği, “mukaddesatçı ve muhafazakâr görüşleri savunan siyasi partiler” ile ilişkilendirir.

Abadan-Unat (2002), işçi kadınların Almanya’da yabancı erkeklerle kurduğu ilişkileri de değerlendirir. Türk erkek işçilerin, kadınları, ataerkil değerlere dayalı bir denetime tabi kılmak istediğini, bu durumun kadınlarda güvensizlik duygusu yarattığını ve bu sebeple, yabancı erkeklerle ilişki kurma eğilimi gösterdiklerini belirtir. Böylece Abadan-Unat (2002), kadınların özne olma halini göz ardı ederek, yabancı erkeklerle ilişki kurma sebebini, erkek işçilerin ataerkil denetimine indirger. Fakat burada da erkeklerin kadınlar üzerinde kurmaya çalıştığı kontrolü, toplumsal cinsiyet normları etrafında şekillenen bir şiddet türü olarak tanımlamayıp ataerkil

toplum, gelenek, muhafazakâr kültür ve geri kalmışlıkla ilişkilendirme eğilimi gösterir.

Toplumsal cinsiyet normları etrafında kümelenmiş ikinci alt-grupta yer alan çalışmalar ise, bu tartışmalarda yaşanan dönüşüme işaret eder. Bunlardan ilki, Kudat'ın (1982), Batı Berlin'de, anket ve katılımcı gözlem aracılığıyla topladığı verileri analiz ettiği çalışmasıdır. Kudat (1982), bu çalışmada, işçi göçünün toplumsal cinsiyet rollerinde yarattığı değişime, kendini tehdit altında hisseden erkeklere ve bu durumun etkilediği ilişkilere değinir. Araştırmanın bulgularına göre, Türkiye'de maruz kaldıkları toplumsal kontrol mekanizmalarının dışına çıkan kadınlar, ilk defa aileleri dışındaki kişilerle ilişki kurmaya, onları kendilerine referans almaya başlamıştır. Üstelik, kadının evi geçindiren asıl kişi konumunda olduğu evliliklerde, cinsiyet rolleri yer değiştirmiş ve babalar çocuk bakımından sorumlu hale gelmiştir. Öte yandan, Kudat (1982), Abadan-Unat'ın (1977) ve Kadioğlu'nun (1994) yukarıda bahsedilen araştırma bulgularını teyit edecek şekilde, cinsiyet normlarındaki dönüşümün kalıcı olmadığını vurgular. Türkiye'ye temelli dönen kadınlar, yakın çevrenin de etkisiyle, çalışma hayatından çekilmektedir. Buna karşın, Kudat (1982), kalıcı değişimlerden de bahseder. Örneğin kadınlar, para ve mal varlıklarını ellerinde tutma ve ailevi konularda karar alma süreçlerine dahil olma isteklerini, Türkiye'ye döndükten sonra da sürdürürler. Ayrıca kendi iş yaşamları devam etmese de toplumsal cinsiyet normlarına dair değişen tutumları, kız çocuklarının eğitime ve meslek edinimine verdikleri öneme yansır.

İlk kuşak göçmen işçi kadınlar bağlamında, toplumsal cinsiyet norm ve rollerinde yaşanan dönüşümüne değinen bir başka çalışma, Davis ve Sherman Heyl (1986) tarafından kaleme alınan derleme metindir. Makalenin tamamı kadın işçiler hakkında olmasa da iş gücü anlaşmalarının kadınlar üzerindeki etkilerini tartıştıkları bölüm dikkat çekicidir. Çalışma, evli ama Avrupa'ya tek başına giden işçi kadınların, bir süreliğine de olsa, "evin reisi" konumuna geçtiğini söyler. Üstelik, kadınlar, Türkiye'deki eşlerini yanlarına aldıkları anda dahi Almanya'daki avantajlı konumlarını hemen kaybetmezler. Kudat'ın (1982) bulgularını destekler nitelikteki çalışma, kadınların emek piyasasına girişinin, toplumsal cinsiyet normlarına yönelik bakış açılarını etkilediğini ileri sürer. Örneğin kadınların gelir getiren bir işte çalışması, daha önce de bahsedildiği üzere, birçok ailevi konuda karar alma süreçlerine katılma isteğini de beraberinde getirir. Bu durum, eşler arasındaki dengenin bozulmasına, geleneksel cinsiyet rolleri etrafında şekillenmiş ilişkilerin ise çatırdamasına yol açar.

Bu temanın, üçüncü ve son alt grubu, Türkiye'de 1960'larda mevcut olan toplumsal cinsiyet normları bağlamında, işçi kadınlar üzerinde kurulan kontrol ve denetimin izini süren çalışmalardır. Bu alt grupta karşılaşılan ilk çalışma, Koçtürk'ün (1992), İsveç'teki işçi kadınları incelediği kitap bölümüdür. Metnin, saha verisine dayalı analiz içeren bölümünde, Koçtürk (1992), İsveç'te yaşayan Türkiye kökenli işçi kadınların dedikodu aracılığıyla toplumsal cinsiyet denetimine maruz bırakıldığından bahseder. Bu durumu, Türkiye'deki yaşlı kadın ve kayınpalidelerin,

genç kadınlar üzerinde kurduğu kontrol ve denetimin, Avrupa'daki uzantısı olarak yorumlar. Başka bir ifadeyle, ülkelerinden kilometrelerce uzakta bile yaşasalar, göçmen kadınlar üzerinde kurulabilen toplumsal denetime vurgu yapar. Söz konusu bu toplumsal kontrol ve denetimin izlerine, Nocera'nın (2018) göçmen kadınlar ve dönemin sosyal çalışmacılarıyla yaptığı derinlemesine mülakatlar ile arşiv materyallerine dayanarak hazırladığı kitap çalışmasında da rastlarız. Nocera (2018) kitapta, işçi kadınların arasındaki sınıfsal ve kültürel farklılıklar, Türkiye'den ayrılma sebepleri, Almanya'daki yaşamları, karşılaştıkları zorluklar ve toplumsal cinsiyet normlarında gerçekleşen dönüşümlere değinirken kadınların Almanya'daki Türk erkek işçilerden gördüğü şiddetin de izini sürer. Gazete haberlerinden ve kadın anlatılarından yola çıkarak aktardığı fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddeti, "namus" bağlamında ele alır. Fakat bu kavramı, "gericilikle" ilişkilendiren akademik literatürü hiç sorgulamaz ve mevcut durumu açıklamak için kullanır. Nocera (2018), böylelikle şiddet ve toplumsal cinsiyet normları arasındaki ilişkiyi analiz etme fırsatını ıskalar.

Bu alt gruptaki son çalışmada, Artan (2024), işçi kadınların Avrupa'ya gidişinin ardından Türkiye'de ortaya çıkan ahlaki paniği incelemektedir. Çalışma, kadınların Almanya'da kurduğu romantik/cinsel ilişkilerin, basında çıkan haberler sonrası parlamento ve senatoda tartışmalara yol açtığını, özellikle sağ ideolojiden gelen milletvekillerinin hükümetten işçi kadınlar hakkında düzenlemeler talep ettiklerini ortaya koyar. Adalet Partisi hükümeti, her ne kadar kadınlar üzerinde siyasi bir denetim kurmamış olsa da Artan (2024), ortak bir toplumsal cinsiyet ideolojisi etrafında buluşan etno-ulusal akraba ağının, bu denetimi gerçekleştirdiğini ileri sürer. Türkiye'deki ayağını siyasetçi, gazeteci, akraba ve komşular, yurt dışındaki ayağını ise Türkiye'den gitmiş işçilerin oluşturduğu bu ulusötesi ağ, dönemin mevcut toplumsal cinsiyet normlarından hareketle, işçi kadınlar üzerinde sembolik, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet uygulamıştır. Böylelikle, önceki çalışmaların bulgularını tamamlayarak, kadın işçilerin maruz kaldığı toplumsal denetimin, "geri kalmışlıkla" açıklanamayacağını ayrıca, bu denetimin, sadece göç edilen yerle sınırlı kalmadığını, ulusötesi bir denetimin hüküm sürdüğünü ortaya koymuştur.

3.4. Göçmen Kadın Öznelliği

Göçmen kadınların akademik yazında ele alınmış şeklini sorgulayan ve kadın öznelliğine vurgu yapan çalışmalar ise literatür analizinin dördüncü kategorisini oluşturur. Bu gruptaki çalışmalar, kadınları; kültür, gelenekler ve ailevi ilişkiler bağlamında ele alarak onları, edilgen bir konuma hapseden hâkim söyleme itiraz eder. Kadınları; siyasi, ekonomik ve sosyal yapılardan etkilenen ve bu yapılara karşı strateji geliştiren aktörler olarak tasavvur eden bu çalışmaların, 2000'li yıllardan itibaren geliştiği söylenebilir. Bu vurguya sahip ilk çalışma, Erdem ve Mattes'in (2003), "kocalarına bağımlı, ev dışında çalışmayan, ezilmiş göçmen kadın" klişesini eleştirdikleri kitap bölümüdür. Yazarlar, kültür odaklı bakış açısının aksine, kadınların emek piyasasına katılmamalarını, Alman ekonomisindeki yapısal dönüşüm ve cinsiyetçi işe alım politikaları ekseninde tartışır. İlk kuşak göçmen

kadınları özne olarak sunan yazarlar, bu dönemde emek piyasasındaki yoğun kadın oranının altını çizerek, iş gücü anlaşmaları sona erdikten sonra yaşanan düşüşün, yapısal faktörlerle ilişkili olduğunu savunurlar.

Kadın öznelliğine vurgu yapan benzer bir yaklaşıma Bartu-Candan'ın (2016) çalışmasında da rastlanır. 2012-2013 yıllarında Berlin'de yürüttüğü araştırma kapsamında iş gücü anlaşmaları ile Almanya'ya gelmiş 27 kadınla görüşen Bartu-Candan, kadınların, ekonomik saiklerin yanı sıra, şiddet gördükleri romantik ilişkilerden veya aile ortamından kaçmak için Berlin'e geldiğini ortaya koyar. Almanya'nın cinsiyetçi emek piyasasının etkilerini de tartışan yazar, o dönemde kadınların düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalıştıklarını ve Alman ekonomisinin geçirdiği yapısal dönüşüm nedeniyle işlerini kaybetme tehlikesi yaşadıklarını dile getirir. Görüştüğü kadınlar, yapısal zorluklara rağmen pes etmemiş, çalışırken okumak ya da eşinden ayrıldıktan sonra çocuğunu yalnız başına büyütmek gibi çeşitli zorlukların altından kalkmıştır. Bu anlamda, Bartu-Candan (2016) da Erdem ve Mattes (2003) gibi kadın öznelliğine vurgu yaparken, onları edilgen konuma indirgeyen akademik yazını eleştirir.

Kadınların iş gücü piyasasına katılımını vurgulayan akademik çalışmalardan farklı olarak, Çınar (2021), onların siyasi öznelliğini analiz eder. Göçmen Kadınlar Birliği'nin (GKB) eski üyeleriyle yapılan sözlü tarih çalışması ile arşiv incelemesine dayanan çalışma, kadın öznelliğini yok sayan akademik yazına itiraz eder. Araştırmaya göre, Batı Almanya'ya göç eden işçiler, 1960'ların ikinci yarısı itibari ile Alman sendikalarına katılmaya başlasalar da kadınların ihtiyaçlarına yönelik örgütlenme fikri ancak 1970'lerde hayata geçirilir. İşgücü anlaşmaları ile gelen, kendilerini feminist olarak tanımlamayan ve üstelik eğitim seviyeleri yüksek bu kadınlar, özellikle aile birleşimi ile Almanya'ya gelen ve eğitim seviyesi görece düşük göçmen kadınlara yönelik programları GKB aracılığıyla yürütürler. Örneğin bu kadınlar için okuma-yazma ve meslek edindirme kursları açılır. Kadınlar arasındaki çeşitliliğe dikkat çeken Çınar (2021), hem kurs alan hem kurs veren kadınların, akademik literatürde “birinci kuşak” olarak tek tipleştirildiğini belirtir. Oysaki, kadınların göç öncesi süreçte sahip oldukları toplumsal konum ve koşullar, Almanya'daki deneyimlerini çeşitlendirmektedir. Bu sebeple Çınar (2021) klasik anlamda bir “kuşak” kavramı yerine “siyasi jenerasyon” kavramını kullanmayı önerir. Öte yandan, kuşak kavramını klasik anlamda kullanan Gayırnal ve Gündoğmuş (2021), Berlin, Bremen ve Münih'te gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Almanya'da yaşayan dört kuşak göçmen kadının genel, kolektif ve kültürel kimlik algılarını ölçer. Kuşaklar arası farklılıkları inceleyen bu araştırma, 501 kadınla yüz yüze gerçekleştirilen anket çalışmasına dayanmaktadır. Çalışmanın en temel bulgusu, 1960'lı yıllarda istihdam amacıyla Almanya'ya göç eden ilk kuşak kadınların, genel ve kolektif kimlik algılarının, sonraki kuşaklara göre daha düşük olduğudur. Yazarlar, bu durumu, ilk kuşak kadınların Almanya'da yaşadığı yalnızlık ve yabancılaşma duygusu ile açıklar. Çalışma, kadın öznelliğini tartışmaya açmasa da göçmen kadınların özne olma halini vurgular niteliktedir.

Bu tema altında incelenen metinler arasında, biyografik analiz yöntemini kullanarak göçmen kadın özneliğini vurgulayan iki çalışma özellikle kayda değerdir. Aynı veri setine dayanan bu çalışmalardan ilki, Inowlocki ve Lutz'un (2000) göçmen kadınların literatürde yalnızca kültürel argümanlarla ele alınmasını sorguladığı metindir. Yazarlar, eleştirilerini, Almanya'ya iş gücü anlaşmaları ile tek başına giden Hülya'nın biyografik analizi üzerinden temellendirirler. Bu bağlamda, çalışmada, literatürde göçmen kadınlardan bahsedilirken sıkça dile getirilen ve onları güçsüz, pasif bir konuma iten, üç tematik yaklaşımdan söz eder: “Medenileşmemiş yabancı”, “ataerkil namus kurbanı” ve “çifte-köksüz”. Hülya'nın hayat hikâyesi üzerinden bu üç temayı da tartışmaya açan Inowlocki ve Lutz (2000), her göç anlatısının birden fazla boyutu olduğunu ve bu anlatılarda, göçmelerin güçsüzlük deneyimlerinin yanı sıra, sorunları aşan öznelliklerinin de yer bulduğunu savunurlar. Aynı veri setini ve yöntemi kullanan ikinci çalışmada, Gültekin, Inowlocki ve Lutz (2006), önceki çalışmanın argümanını tekrarlayarak, göçmen hikâyelerinin tek bir anlatıya hapsedilemeyeceğini, her hikâyenin “iki-yönlü bakış açısına” sahip olduğunu dile getirirler. Bu çalışmalara göre, göçmen kadınların özneliğine odaklanmak, idealize edilmiş bir özgürlük anlatısı değildir. Aksine bu yaklaşım, kadınların zorluklarla başa çıkma yöntemlerini de gözler önüne serecektir. Bu bakış açısı, kadını, “kurban” olarak değil “aktör” olarak tanımlar.

3.5. Alman Literatürü

Sistemantik literatür analizi ışığında ortaya çıkan beşinci ve son tema, göçmen kadınları odağına almaktan ziyade Alman akademisinin ve fikir dünyasının bu kadınlara dair yaklaşımını analiz eden çalışmalardır. Bu metinler, literatürdeki indirgemeci tutuma itiraz ederken, kadınların “çaresiz, ezilmiş, zavallı kadın” imgesine hapsedilmesini eleştirir. Çalışmalar, bir önceki temayla ortaklaşarak kadın özneliğini vurgulasalar da Alman literatürünü eleştirdikleri yegâne nokta bu değildir. Weber (2005), Alman literatürünün sadece erkek işçileri odağına aldığını, emek piyasasına katılmış göçmen kadınları görmezden geldiğini ve kadınları aileden bağımsız ele almadığını dile getirir. Bir diğer eleştirisi ise, önceleri sınıfsal ve ulusal aidiyet farklılıkları gözetilerek analiz edilen göçmen kadınların, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Müslümanlıkla özdeşleştirilen kültürel bir kimlik bağlamında tartışılmasıdır. Alman feminist düşüncenin Türkiye'den göç etmiş kadınlara yönelik yaklaşımını ele alan Chin (2010) de benzer bir eleştiri getirir. Bu bağlamda, kadınlar hakkında 1970'lerde yazılan ve yapısal faktörleri gözetken nüanslı metinlerin yerini, 1980'lerde “hapsedilmiş, çaresiz kadın” söyleminin aldığını ifade eder. Buna paralel bir diğer gelişme ise, 1960 ve 1970'li yıllarda farklı göçmen kadın gruplarına yönelik olan akademik ilginin, 1980'lerden itibaren sadece Türk kadınlarına yoğunlaşmasıdır. Odağını Almanya'daki gelişmeler ve dönüşümlerle sınırlayan bu iki derleme metin, Alman akademisi ile hesaplaşma niteliği taşır.

Sonuç

1961 ile 1973 yılları arasında yürürlükte olan iş gücü anlaşmaları bağlamında Türkiye’den Avrupa’ya giden göçmenler üzerine geniş bir literatür bulunsa da göçmen kadınların bu anlatılardaki yeri oldukça sınırlıdır. Geçtiğimiz on yılda yayımlanan bazı çalışmalar, kadın anlatılarının göç literatüründeki eksikliğine işaret eder. Bununla birlikte Türkiye’den Avrupa’ya gitmiş göçmen kadınlar hakkındaki literatüre dair eleştiriler de mevcuttur. Bu çalışmalar, katmanlı yapıya sahip göçmen kadınların, ilgili metinlerde, “aile birleşimi ile Avrupa’ya giden, kocasına bağımlı ezilen kadın” imgesine indirgendliğini ileri sürer. Ancak bu göç hareketliliğinin içinde, Avrupa’ya talep üzerine ve istihdam amacıyla, hatta bir çok durumda tek başına giden göçmen kadınlar da bulunmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma şu sorulardan hareketle yola çıkmıştır: Kendi inisiyatifiyle yurt dışına giderek emek göçüne katılan kadınlara ilişkin göç literatürü nasıldır? Çalışmalar ağırlıklı olarak hangi tema ve konulara odaklanır? Göçmen kadınlar hakkında araştırılan konular yıllar içinde ne tür değişiklikler göstermiştir? Bu alanda belirginleşen tartışmalar, yaklaşımlar ve araştırma soruları nelerdir? Bu çalışma, tüm bu sorulara cevap bulmak amacıyla, iş gücü anlaşmaları bağlamında Avrupa’ya göç etmiş işçi kadınlar hakkında yazılmış akademik metinlerin sistematik analizini yapmıştır. Analizler, literatürün, beş farklı tema etrafında kümelendiğini ortaya koymuştur. Bunlar sırasıyla; betimlemeye dayalı yayınlar (4), özgürleşme söylemini tartışan metinler (3), toplumsal cinsiyet normlarını ele alan araştırmalar (8), kadın öznelliğini savunan çalışmalar (6) ve Alman literatürünü eleştiren makalelerdir (2). Öte yandan, belirtmek gerekir ki, son dört tema, birbirini karşılıklı dışlamaktan ziyade çeşitli kesişim noktalarına sahiptir.

Öncelikle, çalışmalar Almanya’daki göçmen kadınlar üzerine yoğunlaşmıştır. İsveç’teki göçmen kadınlar üzerine olan çalışma bu konudaki tek istisnadır. Bu durum, Almanya’daki göçmen kadın nüfus yoğunluğunun akademik çalışmalara da yansıdığını gösterir. Bununla birlikte, çalışmaların yayım tarihi göz önünde bulundurulduğunda, 1960’lı ve 1970’li yıllarda yazılmış “öncül” metinlerin ağırlıklı olarak betimlemeye dayalı olduğu ve/veya toplumsal cinsiyet normlarını yeniden ürettiği görülür. İlk defa 1970’lerin sonunda dile getirilen özgürleşme söylemi, 1990’ların başında tartışmaya açılmışsa da devamı gelmemiştir. Öte yandan, Avrupa’daki göçmenlerin toplumsal cinsiyet normlarına dair tutumlarında yaşanan dönüşüm, özellikle 1980’li yıllarda ele alınmıştır. Buna karşılık, göçmen kadınlar üzerinde kurulan toplumsal denetime dair çalışmalar 2010’lardan sonra artmıştır. Akademik literatürün işçi kadınları edilgen bir konuma indirgeme eğilimine yönelik -genel ve Alman literatürüne özgü- görece daha gür bir itirazın da 2000’lerden sonra ortaya çıktığı görülür.

Akademik literatürün göçmen kadın işçilere dair bu sınırlı kapsayıcı eğilimleri doğrultusunda, kadınlar arasındaki farklılıkları kesişimsel feminist perspektifle inceleyen daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir. Toplumsal cinsiyet

normlarını, bireyin sahip olduğu sosyal sınıf, etnik, dini ve politik kimlik gibi farklı aidiyetlerinin bir aradlığında tartışan kesişimsel feminist perspektif hem göçün hem de göç edilen ülkede iş piyasasına girmenin göçmen kadınlar üzerindeki etkilerinin kapsamlı analiz edilmesine imkân tanıyacaktır. Nihayetinde, göçmen kadın işçilerin maruz kaldığı çoklu şiddet türleri de incelenmesi gereken ayrı bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin haber medyasındaki göçmen kadın işçi temsillerinin toplumsal cinsiyet normları etrafında nasıl şekillendiği gibi konular henüz çalışılmamıştır. Öte yandan, göçmen kadınların ev/yurt ortamında, arkadaşlık bağlamında yaşadığı yabancılık, ayrımcılık vb. konuların da incelenmediği görülmektedir. Akademik çalışmalara ihtiyaç duyulan bir diğer alansa, göçmen kadınların kendi içindeki farklılıklar (eğitim, kent/kır ayrımı, sosyal sınıf, dini ve etnik aidiyet) ve kadınların birbiriyle ilişkilene şeklidir. Son olarak, bu çalışma yalnızca Türkçe ve İngilizce metinleri analiz sürecine dahil etmiştir. Dolayısıyla, başta Almanca olmak üzere diğer Avrupa dillerinde yapılmış çalışmalara bakmak, bu araştırmanın bulgularını zenginleştirecektir. Tüm bu araştırma noksanlıklarının da gösterdiği gibi, iş gücü anlaşmalarıyla Avrupa'ya göç etmiş kadın işçilerin deneyimlerini derinlemesine anlamak için daha kapsamlı, kesişimsel ve eleştirel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Kaynakça

Abadan-Unat, N. (1964). *Batı Almanya'daki Türk işçileri ve sorunları*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Abadan-Unat, N. (1976). *Turkish workers in Europe 1960–1975*. Leiden, Netherlands: Brill.

Abadan-Unat, N. (1977). Implications of migration on emancipation and pseudo-emancipation of Turkish women. *International Migration Review*, 11(1), 31-58. <https://doi.org/10.2307/2545006>

Abadan-Unat, N. (1982). The effect of international migration on women's roles: The Turkish case. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey* (s. 60-80). Bloomington: Indiana University Press.

Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Artan, Z. S. (2024). When women left their patrie: Transborder mobility, women's sexual agency, and moral panic in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(17), 4318–4335. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2357831>

Bartu-Candan, A. (2016). Yazılmamış bir tarih: Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün ilk yıllarında kadın işçilerin deneyimleri. İçinde Ç. Kağıtçıbaşı, H. Şimşak, D. Barlas, M. Önok, ve Z. G. Göker (Eds.), *Kadın odaklı: KOÇ-KAM araştırmaları I* (s. 85-100). İstanbul: Koç-KAM.

Bettie, J. (2014). *Women without class: Girls, race, and identity*. Berkeley: University of California Press.

Brennan, D. (2004). Selling sex for visas: Sex tourism as a stepping-stone to international migration. In B. Ehrenreich and A. R. Hochschild (Eds.), *Global woman: Nannies, maids, and sex workers in the new economy* (s. 154-168). New York, NY: Henry Holt and Company.

Cantú, L., Naples, N. A., ve Vidal-Ortiz, S. (2009). *The sexuality of migration: Border crossings and Mexican immigrant men*. New York, NY: New York University Press.

Chin, R. (2010). Turkish women, West German feminists, and the gendered discourse on Muslim cultural difference. *Public Culture*, 22(3), 557-581. <https://doi.org/10.1215/08992363-2010-009>

Curran, S. R., Shafer, S., Donato, K. M., ve Garip, F. (2006). Mapping gender and migration in sociological scholarship: Is it segregation or integration? *International Migration Review*, 40(1), 199-223. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00008.x>

Çınar, S. (2021). The making of Turkish migrant left feminism and political generations in the Ruhr, West Germany (1975-90). In A. Artwińska and A. Mrozik (Eds.), *Gender, generations, and communism in Central and Eastern Europe and beyond* (s. 102-121). New York, NY: Routledge.

Davis, F. J., ve Heyl, B. S. (1986). Turkish women and guestworker migration to West Germany. In R. J. Simon and C. B. Brettell (Eds.), *International migration: The female experience* (s. 178-196). Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.

Donato, K. M., Gabaccia, D., Holdaway, J., Manalansan, M., ve Pessar, P. R. (2006). A glass half full? Gender in migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 3-26. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00001.x>

Erdem, E., ve Mattes, M. (2003). Gendered policies-Gendered patterns: Female labour migration from Turkey to Germany from the 1960s to the 1990s. In R. Ohliger, K. Schönwälder, and T. Triadafilopoulos (Eds.), *European encounters: Migrants, migration and European societies since 1945* (s. 167-185). Burlington, IA: Ashgate.

Gayırnal, A., ve Gündoğmuş, B. (2021). Almanya’da yaşayan Türkiyeli göçmen kadınların kimlik değişimlerine yönelik bir alan araştırması. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 189-222. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1735934>

Genel, M. (2014). Almanya’ya giden ilk Türk işçi göçünün Türk basınındaki izdüşümü: Sirkeci Garı’ndan München Hauptbahnhof’a. *Selçuk İletişim*, 8(3), 301-338. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12395/12054>

Gültekin, N., Inowlocki, L., ve Lutz, H. (2006). Quest and query: Interpreting a biographical interview with a Turkish woman laborer in Germany. *Historical Social Research*, 31(3), 50-71. <https://doi.org/10.12759/hsr.31.2006.3.50-71>

Gürel, S., ve Kudat, A. (1978). Türk kadınının Avrupa’ya göçünün kişilik, aile ve topluma yansıyan sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(3), 1-20. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001362

Hondagneu-Sotelo, P. (2000). Feminism and migration. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 571(1), 107-120. <https://doi.org/10.1177/000271620057100108>

Hondagneu-Sotelo, P. (2003). *Gender and U.S. immigration: Contemporary trends*. Berkeley: University of California Press.

Inowlocki, L., ve Lutz, H. (2000). Hard labour: The ‘biographical work’ of a Turkish migrant woman in Germany. *European Journal of Women’s Studies*, 7(3), 301-319. <https://doi.org/10.1177/135050680000700305>

Kadıoğlu, A. (1994). The impact of migration on gender roles: Findings of field research in Turkey. *International Migration*, 32(4), 533-560. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.1994.tb00170.x>

Kadıoğlu, A. (1997). Migration experiences of Turkish women: Notes from a researcher’s diary. *International Migration*, 35(4), 537-557. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00026>

Koçtürk, T. (1992). *A matter of honour: Experience of Turkish women immigrants*. London, UK: Zed Books.

Köktağ, G. (1966). Dış memleketlerdeki işçilerimizle ilgili bazı meseleler. *Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*, 17, 151-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/906/10202>

Kudat, A. (1982). Personal, familial and societal impacts of Turkish women’s migration to Europe. In H. G. Dean (Ed.), *Living in two cultures: The socio-cultural situation of migrant workers and their families* (s. 120-138). Paris, FR: UNESCO Press.

Kudat, A., ve Sabuncuoğlu, M. (1980). The changing composition of Europe’s guestworker population. *Monthly Labor Review*, 103(10), 10-17. Erişim adresi: <https://fraser.stlouisfed.org/title/monthly-labor-review-6130/october-1980-611406?page=12>

Lachal, J., Revah-Levy, A., Orri, M., ve Moro, M. R. (2017). Metasynthesis: An original method to synthesize qualitative literature in psychiatry. *Frontiers in Psychiatry*, 8, 1-9. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2017.00269>

Le Espiritu, Y. (2001). ‘We don’t sleep around like white girls do’: Family, culture, and gender in Filipina American lives. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 26(2), 415-440. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3175448>

Lopez, N. (2003). *Hopeful girls, troubled boys: Race and gender disparity in urban education*. New York, NY: Routledge.

Mahler, S. J., ve Pessar, P. R. (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 27-63. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00002.x>

Min, P. G. (2001). Changes in Korean immigrants' gender role and social status, and their marital conflicts. *Sociological Forum*, 16(2), 301-320. <https://doi.org/10.1023/A:1011056802719>

Morrice, L. (2017). British citizenship, gender and migration: The containment of cultural differences and the stratification of belonging. *British Journal of Sociology of Education*, 38(5), 597-609. <https://doi.org/10.1080/01425692.2015.1131606>

Nocera, L. (2018). *Manikürlü eller Almanya'da elektrik bobini saracak: Toplumsal cinsiyet perspektifinden Batı Almanya'da Türk göçü (1961-1984)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pessar, P. R. (1999). Engendering migration studies: The case of new immigrants in the United States. *American Behavioral Scientist*, 42(4), 577-600. <https://doi.org/10.1177/00027649921954372>

Toker, A. (2022). Bir araştırma metodolojisi olarak sistematik literatür incelemesi: Meta-sentez yöntemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 313-340. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227360>

Weber, B. M. (2005). Beyond the culture trap: Immigrant women in Germany, planet-talk, and a politics of listening. *Women in German Yearbook: Feminist Studies in German Literature & Culture*, 21(1), 16-38. <https://doi.org/10.1353/wgy.2005.0002>